

УДК 378.1

Рибалка В.В.,

доктор психологічних наук, професор (Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України імені Івана Зязюна)

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОВІДНИХ КАТЕГОРІЙ ОСОБИСТОСТІ

Провідні категорії психології щодо людської особистості обрані не випадково, а як такі, що тісно причинно-наслідково й зворотно пов'язані між собою, адже особистість виступає головним психологічним джерелом, організатором, регулятором, суб'єктом психологічної діяльності і поведінки, сукупним ідеальним результатом, продуктом та умовою здійснення якої є духовність, що обертається на особистість та її діяльність і забезпечує ефективність здійснення життєдіяльності і громадянської поведінки людини у суспільстві. У статті наводяться декілька теоретичних та методологічних аргументів на підтримку цього положення, яке, звичайно, має проблемний, дискусійний характер.

Ключові слова: особистість, психологія, методологія, класифікація видів егоїзму, контентно-частотна антиномічна формула особистості, соціогенеза

Ведущие категории психологии касательно человеческой личности выбраны не случайно, поскольку они тесно причинно-следственно реципроктным образом связаны между собой, поскольку личность выступает главным психологическим источником, организатором, регулятором, субъектом психологической деятельности и поведения человека, совокупным идеальным результатом, продуктом и условием осуществления которых выступает духовность, которая обращается к личности и к ее деятельности и обеспечивает эффективность осуществления жизнедеятельности и гражданского поведения человека в обществе. В статье приводятся несколько теоретических и методологических аргументов в поддержку этого положения, которое имеет проблемный, дискуссионный характер.

Ключевые слова: личность, психология, методология, классификация видов эгоизма, контентно-частотная антиномическая формула личности, социогенезис

Leading categories of psychology in relation to the human personality are not randomly chosen, but as closely related to each other causally, consequently and inverse, because the person acts as the main psychological source, the organizer, the regulator, the subject of psychological activity and behavior, the aggregate ideal result, the product and condition of which is the spirituality that turns into the person and its activities and ensures the efficiency of life and human behavior in society. The article presents several theoretical and methodological arguments in support of this provision, which is usually of a problematic, debatable nature. it is necessary to state the regular tendency, which manifests itself in the unity of the personality, its psychological activity and spirituality, which are closely connected with each other as factors and conditions of organization of effective human life, the conditions and results of which are spiritual values, which ideally

determine the direction of knowledge and transformation of external and the inner world of the individual, turning to the person and his activities and becoming conditions for their continuous development.

Key words: *personality, psychology, methodology, classification of types of egoism, content-frequency antinomy formula of personality, sociogenesis*

Актуальність дослідження. Як засвідчує аналіз наукових джерел, розуміння особистості пов'язане з визначенням самого терміну психології. Проведений нами етимологічний аналіз дозволяє інтерпретувати ключове поняття нашої науки не тільки як "учення про душу", що повторюється вже багато років і переходить із підручника до підручника, але як науку про "душу, дух, одушевлено-одухотворене тіло та Я". Про таке розуміння психології свідчать вже думки Г.В.Ф.Гегеля, сформульовані ним у "Філософській пропедевтиці" на початку XIX століття, коли він розглядав дух саме як предмет психології. А в одному зі своїх листів до Нитхаммера він бачить "психологію більше в якості учення про дух, ніж в якості учення про душу". В контексті ідей Г.В.Ф.Гегеля, а також відповідних міркувань С.Л.Рубінштейна, В.В.Зеньковського, В.Ф.Войно-Ясенецького та інших мислителів, доцільно інтерпретувати значення поняття "психо-лог-і-я" саме через терміни "душа", "дух" (термін "логос" має десятки тлумачень, серед яких фахівці виділяють такі, як "слово", "дух"), "тіло" (душа міститься не тільки у головному мозку як тілесному органі, але і у спинному мозку, утворюючи разом з ним центральну нервову систему, а також – у периферійній нервовій системі, яка пронизує усе тіло майже так само щільно, як капіляри, завдяки чому воно "одушевляється та одухотворюється"!)). Кінцівка "Я" у понятті "психо-лог-і-я" є дуже важливою і означає саме "Я-концепцію", самосвідомість, Его, за допомогою яких рефлексується внутрішній і (через свідомість) зовнішній світ людини.

У такому уточненому значенні поняття "психологія" чітко проглядаються контури особистості – одушевлено-одухотворене тіло (мозок як тілесний орган психіки, психосоматика), душа (психіка як запрограмований навчанням і вихованням мозок), дух (ідеальна продукція роботи душі) і рефлексуюче, усвідомлююче себе "Я".

Відтак, актуальним постає аналіз методологічних аспектів визначення провідних категорій особистості, пов'язаних із людською особистістю, що і постає метою статті.

Виклад основного матеріалу.

Конкретизуючи розгляд категорії особистості, звернемося до її визначень у філософії, психології та педагогіці. Нами виявлено в ході пошукової роботи, виконаної під час написання трьох видань посібника "Теорії особистості у вітчизняній..." (2006; 2009; 2015), 48 визначень особистості. Наведемо частину з них в умовному хронологічному порядку, що відповідає датам народження їх авторів.

М.Я.Грот (1852-1899): "Особистістю є не тільки органічна індивідуальність, але і "над-індивідуальне", божественне, творче начало" в

людині... Безпосереднє завдання кожної особистості – створити і підтримати, зберегти або врятувати якомога більше інших життів, хоча б і з пожертвуванням свого власного одиничного життя... Любити, жаліти, пестити, зберігати і рятувати від смерті все живе – ось загальна формула".

С.Л.Рубінштейн (1889-1960): "При поясненні будь-яких психічних явищ особистість виступає як воєдино пов'язана сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються всі зовнішні діяння (в ці внутрішні умови включаються і психічні явища – психічні властивості і стани особистості).

Л.С.Виготський (1896-1934): "Особистість... – є поняття соціальне, вона охоплює надприродне, історичне у людині. Вона не є природжена, але виникає внаслідок культурного розвитку, тому "особистість" є поняття історичне. Вона охоплює єдність поведінки, котра вирізняється ознакою оволодіння".

Г.С.Костюк (1899-1982): "Людський індивід стає суспільною істотою, особистістю у міру того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь в житті суспільства, виконувати ті чи інші суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні необхідних для суспільства матеріальних і духовних цінностей".

О.М.Леонтьєв (1906-1979): "Дослідження процесу породження і трансформації особистості людини в її діяльності, здійснюваній у конкретних соціальних умовах, і є ключем до її дійсно наукового психологічного розуміння".

К.К.Платонов (1906-1985): "Особистість – це конкретна людина як суб'єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання і ставлення до нього".

Б.Г.Ананьєв (1907-1972): "...Особистість є об'єкт і суб'єкт історичного процесу, об'єкт і суб'єкт суспільних відносин, суб'єкт і об'єкт спілкування, нарешті, що особливо важливо, суб'єкт суспільної поведінки – носій моральної свідомості".

Г.О.Балл (1936-2016): "Особистість – це здатність людини ... бути автономним носієм культури... З огляду на активність... соціальних спільнот і особистостей у культурному просторі, вони постають не просто носіями, а й суб'єктами культури".

В.О.Моляко (1937): "Творча особистість... має психологічну готовність до творчої праці в сучасних умовах, ...самостійно вибирає свої дії і рішення, досягає істотного рівня розумового розвитку та професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством".

О.М.Ткаченко (1939-1985): "Особистість – це "вершинний" рівень в ієрархічній структурі психіки людини... якісно новий спосіб організації поведінки... високий рівень взаємодії людини зі світом".

І.Д.Бех (1940): "...Розвиненою особистістю може вважатися та, яка досягла найвищого рівня духовного освоєння навколишнього світу. Щоб це сталося, вона на тому ж рівні повинна освоїти і свій внутрішній світ, який часто для неї буває закритим. Тому необхідно формувати у вихованця здатність все більшої відкритості самому собі, а також наближення до істотного в собі"

С.Д.Максименко (1941), **М.В.Папуча** (1954), **К.С.Максименко** (1984): "Особистість – це форма існування психіки людини, яка представляє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, і має свій унікальний і неповторний внутрішній світ".

В.Г.Кремень (1947): "У новій філософії освіти особистість виступає соціокультурною істотою, яка постійно розвивається разом із оточуючою її соціокультурною системою... Особистість – це неповторна – не тільки в межах обмеженого цілого, а й взагалі, в принципі – людська істота, унікальний мікрокосм, ... суб'єкт і носій оновлених духовно-моральних цінностей... Особливе значення має особистісне самоствердження", завданням якого є утворення, "побудова"... цього "унікального людського мікрокосму".

О.В.Вознюк (1958): "Особистість – це божественна за своєю природою трансцендентальна сутність людини і світу, яка проявляється як спочатку задана мета їх еволюції і характеризується рядом діалектично взаємопов'язаних особистісних властивостей, що впливають з процесу трансцендентування людиною основних сторін буття (часу, простору, руху, речовини, поля) і виражаються в її здатності до творчої діяльності, свободи, волевиявлення, самосвідомості, цілепокладання на основі любові...".

О.І.Власова (1960): "Особистість – соціальна форма існування людської психіки, яка формується в умовах соціального життя як її особлива інтегральна властивість, що дозволяє людині продуктивно функціонувати в суспільстві, забезпечуючи її соціальне відтворення і розвиток, а також самореалізацію і подальший розвиток особистості".

Е.О.Помиткін (1967): "Духовно розвинену особистість слід розглядати як суб'єкт життєтворчої активності, спрямованої на усвідомлене самовдосконалення, як носія ідеалів, цінностей і смислів Добра, Краси та Істини, що прагне до гармонізації поведінки і способу життя, збагачення духовних надбань людства результатами власної діяльності".

У ході узагальнення визначень особистості ми звернулися до можливостей контентно-частотного аналізу і синтезу, коли у низці визначень особистості виділяються схожі атрибути, підраховується частота їх вживання, повторення і складається їх рейтинговий ряд. Проведений таким чином аналіз і синтез майже п'яти десятків визначень особистості вітчизняних філософів, психологів і педагогів дозволив побудувати рейтингову атрибутивну формулу особистості, в якій її суттєві властивості розташовані у закономірному порядку убування частоти їх використання вітчизняними

авторами як своєрідними експертами по даній проблемі. Нижче наводяться перші 12 позицій рейтингової **контентно-частотної атрибутивної формули особистості**, в якій після кожного атрибуту у дужках записана частота його наведення у 48 визначеннях особистості:

- 1.Соціальність (37). – 2.Самосвідомість, "Я-концепція" (28). – 3.Творчість (25). – 4.Духовність (24). – 5.Гуманізм (21). – 6.Життєвість (20). – 7.Цінність і самоцінність, честь та гідність (18). – 8.Культурність (16). – 9.Розвинутість (16). – 10.Діяльність (14). – 11.Наявність сукупності, структури специфічних властивостей (14). – 12.Індивідуальність...

Так, на першому місці в цій формулі стоїть така начебто очікувана, але для більшості психологів несподівана властивість, як соціальність. До речі, жодний з декількох десятків опитаних нами професійних психологів і педагогів не сказав, що соціальність є провідним, першочерговим атрибутом особистості (!?). Про соціальність особистості ми ще скажімо далі, а зараз звернемося до другого важливого атрибуту особистості – її самосвідомості, Я-концепції, Его. Високе друге місце цього атрибуту примушує внести деякі уточнення в інтерпретацію категорії особистості. При цьому передусім слід згадати концепцію особистості З.Фрейда, в структурі якої домінує Его. Ми маємо на увазі три рівня запропонованої ним структури особистості: Супер-Его, Его та Ід (тобто інстинктивне Его). Фактично формула особистості має у З.Фрейда відвертий "егоїстичний" характер.

Про це майже в такому ж сенсі сказав у своїй "*Феноменології людини*" П'єр Тейяр де Шарден, наголошуючи на триєдиній властивості свідомості людини, яка намагається "Все частково зосереджувати навколо себе; все більше зосереджуватися в собі; шляхом такого понадзосереджування приєднуватися до усіх інших (егоїстичних – РВ) центрів", що оточують її. В цьому ж плані слід тлумачити уявлення Г.Сельє про егоїстичний альтруїзм та альтруїстичний егоїзм, а також ідеї Г.Айзенка, покладені ним у побудову свого особистісного опитувальника зі шкалами "інтроверсія-екстраверсія", "нейротизм-емоційна стабільність", "правда-неправда".

У відповідності з цими даними, егоїзм слід розглядати не тільки в етичному сенсі і переважно негативно, а як дійсно центральну характеристику особистості. Его дійсно постає в центрі внутрішнього світу особистості, про який так докладно написав у своїй монографії "Внутрішній світ людини та його становлення" (2011) М.В.Папуча. В цьому плані є зрозумілим сформульоване сучасним білоруським психологом Л.Левітом положення про щастя, що включає такі складові, як здоров'я, помірність, особистісна унікальність та розумний егоїзм.

Ми можемо запропонувати певну класифікацію видів егоїзму за підструктурами особистості, що виділені нами у концепції тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості:

інстинктивний (психогенетичний) егоїзм, тілесний (психосоматичний) егоїзм, психофізіологічний егоїзм, розумний (інтелектуальний) егоїзм, компетентний (досвідний, мудрий) егоїзм, самосвідомий егоїзм, відносний характерологічний егоїзм, мотиваційно-смісловий егоїзм, інтерактивний (комунікаційний) егоїзм, альтруїстичний (психосоціальний) егоїзм, духовний егоїзм. Тобто егоїзм має складну структуру і може розвиватися певною мірою та бути діяльним або пасивним. Педагогічне значення цієї класифікації нам уявляється очевидним, оскільки він суттєво змінює акценти у навчанні, вихованні та перевихованні людини...

При уважному "діалектичному" погляді на вказану формулу особистості може бути виявлена ще одна закономірність – в ній майже всі атрибути можуть бути представлені у вигляді антиномічних пар. Тобто додатково виявляється фактор антиномізації зазначених атрибутів, коли особистість висвітлюється через ланцюг протилежних членів атрибутивних пар.

Це відповідає філософсько-психологічному рівню запропонованого нами методологічного простору і часу наукової психології (усього їх сім рівнів – філософсько-психологічний, природничо-науково-психологічний, загально-психологічний, психолого-прикладний, практично-психологічний, онтопсихологічний і академічно-психологічний), на якому зосереджені закони і принципи філософії, що визначають природу психологічних явищ. Зокрема тут містяться закони діалектики, зокрема закон єдності та боротьби (узгодження – за думкою І.А.Зязюна) протилежностей.

Аналізуючи пари антиномій, які характеризуються найбільшим рейтингом у *контентно-частотній антиномічній формулі особистості*, можна припустити, що вони мають статус закономірностей, навіть законів персонології.

Так, за антиномією 1."Соціальність (37) – 12.Індивідуальність (12)" стоїть відоме ще з часів Платона положення про тісний закономірний взаємозв'язок суспільства і людини. Це співвідношення як основоположне відмічалось пізніше, приміром, в кінці XIX століття – М.П.Драгомановим, який стверджував, що людина, як найвища цінність, є основою основ суспільства. На початку XX столітті В.М.Бехтерев стверджував, що умовою розвитку і здоров'я особистості є розвинуте суспільство і навпаки.

Пізніше А.С.Макаренко зреалізував у своїй соціально-педагогічній системі як закон ідею тісного взаємозв'язку між розвинутим колективом і розвитком культурної особистості учня, що стало умовою перевиховання асоціального типу особистості безпритульних дітей, які вилучалися часто із угруповань злочинного типу.

У другій половині XX століття американський психіатр і педагог У.Глассер показав, як майже на такому ж контингенті девіантних учнів діють соціокультурні методи в його психотерапії реальністю і педагогіці класних зборів.

У цей же час Л.С.Виготський формулює основні закони своєї культурно-історичної теорії, що подаються нами у діалектизованій формі –

соціогенезу (соціалізації)-індивідуалізації, інтеріоризації-екстеріоризації, ідентичності індивідуальної поведінки особистості її соціальній поведінці, опосередкування-розопосередкування. Ці закони Л.С.Виготського можна, на наше переконання, узагальнити і об'єднати в один мега-закон, який пропонується назвати законом ідентичності розвитку та взаємодії суспільства і особистості. Цей закон пояснює, як закономірні, протилежні явища розвитку і здійснення суспільно-особистісного буття. З одного боку, це вершинні культурно-історичні цивілізаційні підйоми розвинутих суспільств і особистостей в їх взаємозв'язку, а з іншого – падіння деяких субкультурних груп і девіантних осіб.

Прикладом перших можна вважати демократичне громадянське суспільство і особистість громадянина у розвинутих західних країнах, зокрема в Євросоюзі, куди прямує Україна. А прикладом іншого типу – релігійні секти, антисоціальні, кримінальні групи та їх члени. Цікаво, що цей закон ідентичності розвитку та взаємодії суспільства і особистості має своєрідне опосередковане "паспортне" вираження у повному імені особистості (ПІБ...), яке включає в себе власне ім'я (Я), по-батькові (сім'я), прізвище (плем'я), громад-Я-нство, цивілізаці-Я, в якому особистість з її Я генетично включається з моменту свого народженн-Я в біографічно-історичний час існування свого народу і людства...

В методологічному плані особистість та її діяльність, що є найскладнішими у світі утвореннями, можна розуміти, використовуючи слушне вираження Станіслава Лема (1968), як багатовимірну, системну "суму технологій", як психологічну супер-мега-методичну інструментальну поліопосередковану систему систем. При цьому слід завжди тримати у полі зору ту обставину, що вказана суперздатність сучасної особистості включена у масштабні глобальні соціальні системи (ООН, ЮНЕСКО, міжнародні та національні угруповання, військові союзи, громадянське суспільство, субкультурні групи, злочинні об'єднання тощо), економічні (міжнародні торговельні, фінансові та інші відношення), соціотехнічні (космічні, авіаційні, транспортні, енергетичні, інформаційні тощо) і науково-технологічні (згадаємо **Силіконову долину** в США, технологічні парки в інших країнах тощо) і подібні системи, та, що дуже важливо – зворотнім чином детермінується ними. В даному контексті ця внутрішня методологічна психологічна здатність особистості з її мотивами, предметами, цілями, методами, продуктами, емотивами набуває величезної трансформаційної, трансцендентальної сили, котра може викликати доленосні, як позитивні, так і негативні, наслідки для людства і окремої людини.

У зв'язку з цим, значно більшої уваги вчених заслуговує феномен психологічної діяльності особистості, її все краще усвідомлюваний вплив на інші види предметної діяльності, в цілому – на життєдіяльність людини. При цьому слід вирізняти, услід за відомими вітчизняними психологами, поняття психічної (власне душевної) та психологічної (рефлексивно-тілесно-душевно-духовної) діяльності.

Для такого розрізнення ключовою є думка Г.С.Костюка про те, що всі види людської діяльності здійснюються через психіку людини, а фактично – через психологічну діяльність. Зазначимо, що це підтверджують відповідні ідеї С.Л.Рубінштейна, О.Р.Лурії, Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, К.К.Платонова, Г.О.Балла, Н.Ф.Талізіної, І.Д.Беха, С.Д.Максименка, П.О.Гончарука, Я.Л.Коломінського, М.В.Папучі, В.Г.Панка, О.В.Вознюка, Е.О.Помиткіна тощо. Зараз можна уявити загальну структуру психологічної діяльності як таку, що інтегративно включає наступні компоненти: потребнісно-мотиваційний (мотив) – інформаційно-пізнавальний (предмет) – цілеформувальний (ціль, мета) – операційно-результативний (метод досягнення результату) – емоційно-почуттєвий (емотив споживання соціально-економічно визначеного продукту).

За таких умов слід пам'ятати фундаментальне положення О.М.Леонтьєва про ідентичність зовнішньої та внутрішньої діяльності особистості. Звичайно, що психологічна діяльність набуває своїх все більш змістовних зовнішніх формальних і внутрішніх інтимних ознак у працівників психологічної служби системи освіти та різних галузей народного господарства. Вона має справу з універсальними, притаманними і професії психолога, і побутовій активності кожної людини психологічними категоріями мотиву, предмету, мети, методів (досягнення результату), емотивів (споживання продукту).

Разом з тим, так би мовити в чистому вигляді, психологічна діяльність представлена у внутрішньому плані діяльності, про який у свій час говорив Я.О.Пономарьов.

Одним з прикладів психологічної діяльності є, на наш погляд, так званий розумовий експеримент, коли всі складові діяльності особистості (мотив-предмет-мета-метод-емотив) мають суто ідеальний, образно-поняттєвий, духовний характер, максимально звільнений від тягара косної матерії і визначений самоактуалізацією глибинних особистісних ресурсів... У внутрішньому плані, як своїй купелі, психологічна діяльність характеризується високим ступенем суб'єктності, особистісної рефлексивної активності, свободи, інтимності, у порівнянні з об'єктністю реактивної, більш соціально нормованої поведінки. При цьому внутрішня психологічна діяльність як більш вільна та інтимна, ніж зовнішня предметна і соціально нормована діяльність, може бути по-різному конгруентна їй за своїм мотивом, предметом, метою, методом та емотивом.

Велике значення має психологічна діяльність для підвищення ефективності інших видів предметної діяльності. Є підстави для припущення, що здійснення психологічної діяльності як внутрішньої повинно передувати виконанню особистістю зовнішньої предметної діяльності і включатися в неї як каталізуючий, модифікуючий фактор! Через психологічну діяльність людина начебто "передготовлюється", налаштовується на звершення вищих творчих діянь – подібно тривалій (протягом цілого року) психологічній, духовній підготовці Андрія Рубльова до створення ікони Святої Трійці...

Компоненти психологічної діяльності: мотив – предмет – мета – метод (досягнення результат) – емотив (споживання виробленого у соціально-економічних умовах продукту), – виступають в такому випадку як певна матриця, як внутрішній рефлексивний алгоритм синтезу спільного виконання загальної психологічної і конкретної предметної, приміром педагогічної, економічної, політичної, наукової, технічної тощо діяльності особистості. Звичайно, що проблема розуміння сутності психологічної діяльності має свої численні аспекти, скажімо, антиномічні. Тому можна вивчати в неї такі сторони, як "суб'єктність-об'єктність", "внутрішнє-зовнішнє", "універсальне-спеціальне", "інтраверсія-екстраверсія", "інтеріоризація-екстеріоризація" тощо. Психологічна діяльність у своєму розвитку та функціонування зворотнім шляхом стимулюється і визначається іншими предметними, професійними видами діяльності особистості.

Велике методологічне значення має психологічна діяльність для педагогіки, адже логічно припустити, що її формування і здійснення має передувати предметному, профільному навчанню і вихованню особистості, або включатися в їх перебіг як організуючий, модифікуючий, каталізуючий фактор. Але вона важлива не тільки для педагогіки, де вже визнаний, і не тільки формально, статус психолого-педагогічної діяльності, але і для соціології (соціально-психологічна діяльність), політики (політико-психологічна діяльність), економіки (економіко-психологічна діяльність) та інших сфер праці людини. Більш того, розвинена психологічна діяльність часто виступає як самодостатня основа виконання будь-якої іншої предметної діяльності особистості і тоді психологічно талановитій людині навіть ніби і не потрібно отримувати додаткову професійну підготовку у виші, як це продемонстрував Б.Гейтс, один із найбагатших у світі людей, який не має вищої освіти. До речі, так думають, як це не парадоксально, деякі випускники вузів, котрі, як нам неодноразово довелося чути від них, вважали зайвим для себе цей вид освіти... Насправді ж вища освіта сприяє, на наш погляд, вершинному розвитку психологічної діяльності, а через це – і особистості. В цьому контексті зрозумілий інтерес до психології геніальних вчених, представників природничих і технічних наук. Так, відомі психологічні твори одного з фундаторів космонавтики К.Ціолковського та представників інших природничих наук. Нашою наукою дуже цікавився А.Ейнштейн, який був знайомий і спілкувався з видатними психологами.

Проте, слід відмітити, що до наведених вище позитивних прикладів можна додати й негативні, коли, наприклад, люди буквально в чині "ефрейтора" командували маршалами, фатально, демонічно очолюючи, організовуючи суспільне зло і топлячи світ у крові.

Зазначені вище міркування свідчать про те, що наукова психологія вже підійшла до того порогу, а в деяких випадках вже і переступила через нього (як це сталося, скажімо, в середині минулого століття в атомній фізиці), коли ось-ось буде розрахована критична маса того особистісно-діяльнісного психологічного методологічного "концентрату", котрий вже неодноразово,

начебто спонтанно, вибухав у цивілізаційному розвитку – як у вигляді геніальних наукових відкриттів і технічних винаходів, так і у формі згубних світових катастроф, регіональних терористичних війн, криз, конфліктів. Тому так важлива і необхідна наукова і суспільна увага до росту цього значною мірою непередбачуваного суб'єктно-діяльнісного, соціально-психолого-індивідуального та розвивального методологічного потенціалу особистості, до життєвої соціальної долі особистості як соціокультурно детермінованого і водночас індивідуально визначаючого життя феномену цивілізації, котрий може призвести і до її безмежного благополуччя, і до ще небаченого за своїм масштабом зла і загибелі.

У зв'язку зі сказаним вище, вважаємо актуальним розгляд особистості та її діяльності в контексті проблеми духовності. У цьому плані треба звернути увагу на фундаментальне положення С.Л.Рубінштейна про те, що духовність породжується психологічною діяльністю особистості як її результат и сама породжує особистість, насичує її діяльність духовними психологічними ресурсами як ключовими цінностями людства. Тому особистість потребує, зокрема бережного, професійного ставлення до своєї соціальної цінності та індивідуальної самоцінності, до своєї честі та гідності з боку суспільства, психологів та оточуючих її людей.

У своїй монографії "Буття і свідомість" (1957) С.Л.Рубінштейн підкреслює своє розуміння духовного як ідеального "результативного вираження психічної (психологічної – Р.В.) діяльності". Він пише, зокрема, що *"...ідеальним є результативне вираження психічної діяльності – образ, ідея, особливо коли, об'єктивовані у слові, вони виступають як відносно відокремлені від психічної діяльності. Психічна діяльність ідеальна, оскільки вона духовна, тобто оскільки вона увібрала в себе визначений ідейний зміст"*. Цілковито зрозуміло, що ідеальні результати психологічної діяльності (образи, ідеї, почуття, об'єктивовані у слові) стають унікальними духовними засобами особистості, її духовними цінностями. Саме психологічне виробництво духовних цінностей як засобів є вихідним у розумінні матеріального виробництва. Заслужовують на увагу також погляди В.П.Зінченка на інтегративну роль "духовних прошарків свідомості", завдяки якому відбувається "взаємодія Я – Ти (Інший)" [2006]. Як ідеальні засоби, в тому числі і як ідеали, вони стають вихідними умовами, власне духовними передумовами неперервного розвитку і функціонування особистості, самоактуалізації її вищих психологічних функцій.

Разом з тим, кожна особистість, а особистість психолога перш за все, постає у своїй психологічній діяльності перед вибором між позитивними і негативними духовними цінностями як певними ідеальними "шляхами до розуміння і створення людини", її внутрішнього і зовнішнього світу.

З точки зору переважання в науковій психології гуманістичних тенденцій, необхідності психологічного захисту, допомоги особистості, забезпечення її здоров'я, розвитку, ефективної праці, життєвого успіху у професійній, теоретичній і практичній, діяльності, громадянській поведінці, психолог зобов'язаний робити вибір на користь таких позитивних базових духовних, тобто художніх, релігійних (які значною мірою вже стали для багатьох життєвими!) і наукових, духовних цінностей, як **Світогляд, Життя, Людина, Віра, Надія, Любов, Добро, Краса, Істина**. І має протидіяти наявним у нього засобами функціонуванню негативних цінностей – пітьмі, смерті, варварству, зневір'ю, відчаю, ненависті, злу, потворності, брехні.

Вказані духовні цінності, накопичувані особистістю, усвідомлювані нею як власні особистісні смисли, відіграють роль вихідних установок, сенсів, ідеалів, мотиваційних комплексів, які визначають духовний контекст, фон, з якого впливають і на якому розгортаються всі стадії виконання самої психологічної і конкретних видів предметної професійної діяльності та громадянської поведінки.

За такого розгляду особистість опиняється кожного разу в епіцентрі вибору між позитивними і негативними духовними цінностями, що методологічно визначають "шляхи" її життєдіяльності і громадянської поведінки. З точки зору гуманістичної психології професійний психолог звичайно робить вибір на користь таких позитивних духовних, тобто естетичних, релігійних і наукових, цінностей, як:

Світогляд – Життя – Людина – Віра – Надія – Любов – Добро – Краса – Істина

та протидіє наявним в нього засобами негативним цінностям, таким як:

темрява – смерть – нелюдь – зневір'я – відчай – ненависть – зло – потворність – обман

Між зазначеними рядами позитивних і негативних духовних цінностей можуть встановлюватися, на нашу думку, три основні види взаємостосунків (насправді ж їх значно більше).

За першого, коли негативні цінності домінують над позитивними, духовна ситуація у суспільстві та внутрішньому світі особистості можуть бути охарактеризовані як варварство. Дві світові війни, криваві революції та масові терористичні атаки у попередньому та нинішньому століттях, гострі міжособистісні конфлікти у суспільстві, проблеми окремої особистості, суїциди та правопорушення – лише найбільш помітні для свідомості людини прояви такого варварства.

Коли ж між цими двома протилежними рядами духовних цінностей особистість встановлює паритет, то можна говорити про її цинізм, про цинізм

суспільства та людської цивілізації. І прояви цинізму, так само як і варварству, численні та здаються нездоланими. Домінування позитивних духовних цінностей над негативними, переважання гуманістичної духовної альтернативи характеризує гуманізм особистості, людського співтовариства, що має бути характерним саме для гуманістичної наукової психології, для особистості і психологічної діяльності як її основи.

Висновки та перспективи дослідження. Підсумовуючи зазначене вище, слід констатувати закономірну тенденцію, що виявляється в єдності особистості, її психологічної діяльності та духовності, які тісно пов'язані між собою як чинники і умови організації ефективної життєдіяльності людини, умовами і результатами якої є духовні цінності, котрі ідеально визначають напрямок пізнання та перетворення зовнішнього і внутрішнього світу особистості, обертаючись на особистість та її діяльність і стаючи умовами їх неперервного розвитку.

Відтак, ми торкнулися лише частини методологічних аспектів розуміння особистості, її психологічної діяльності, духовних результатів цієї діяльності як передумов життєдіяльності, професійної діяльності і громадянської поведінки у суспільстві, знання яких важливе в наш час, коли Україна стикається з суровими викликами і потребує психологічної допомоги у подоланні гострих проблем на шляху до добробуту і процвітання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г.А. Психология в рациогуманистической перспективе: Избранные работы. – К.: Основа, 2006. – 408 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
3. Вознюк А. В. Педагогическая парадоксология: аксиоматический, теоретический, прикладной аспекты : монография. – Житомир: Рута, 2016. – 622 с. <http://www.klex.ru/l4c>
4. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Науково-методичний посібник. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
5. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-е видання. – К.: Знання України, 2010. – 520 с.
6. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психологія особистості: Підручник / За ред. Максименка С.Д. – К.: Видавництво ТОВ "КММ", 2007. – 296 с.
7. Моргун В.Ф. Монистическая концепция многомерного развития личности: Аннотированный библиографический указатель с 1984 по 1988 год. – Полтава, 1989. – 56 с.
8. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія – К.: Наш час, 2007. – 280 с.
9. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
10. Рыбалка В. В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие. – Житомир : Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2015 – 872 с.